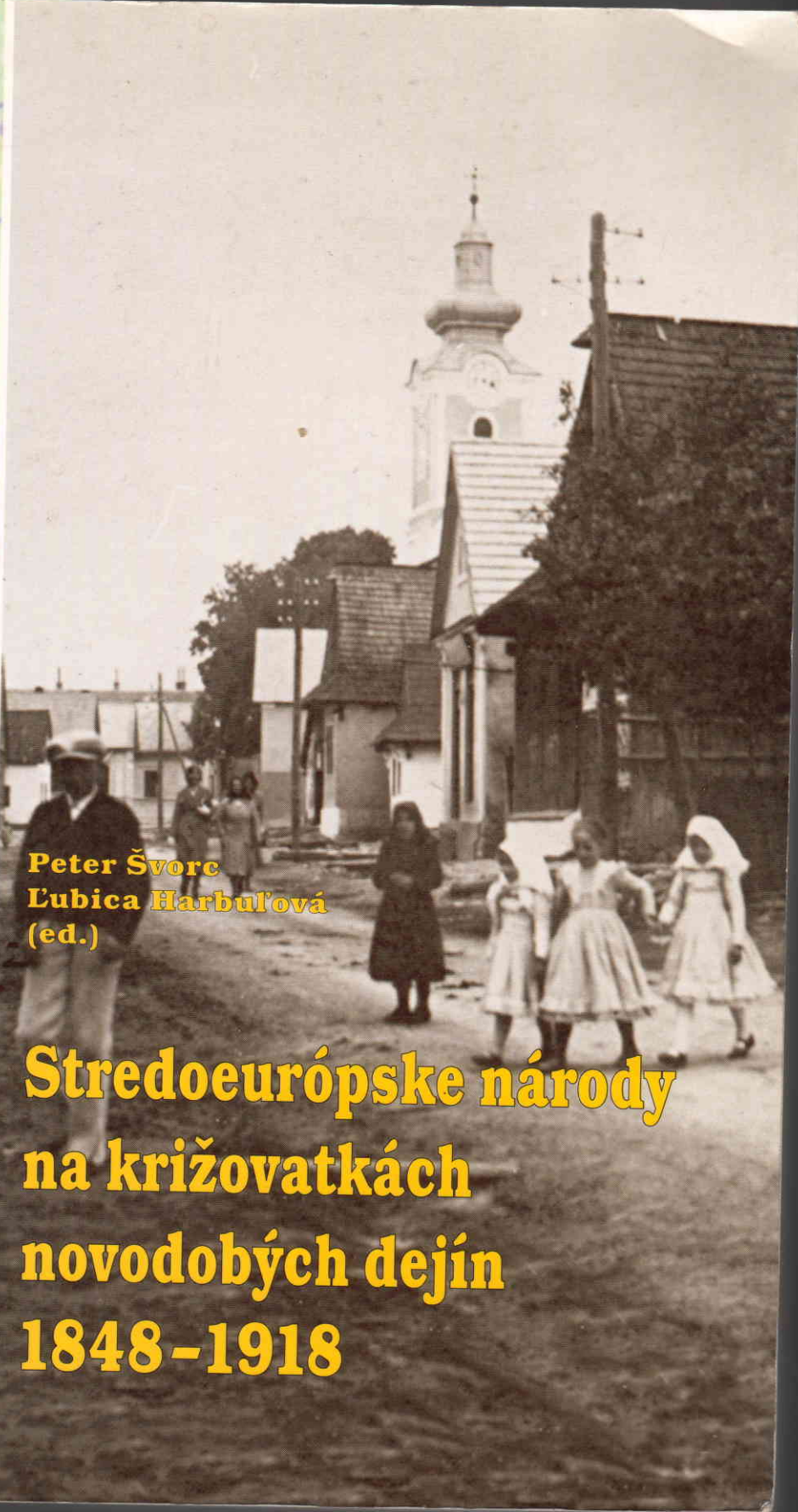
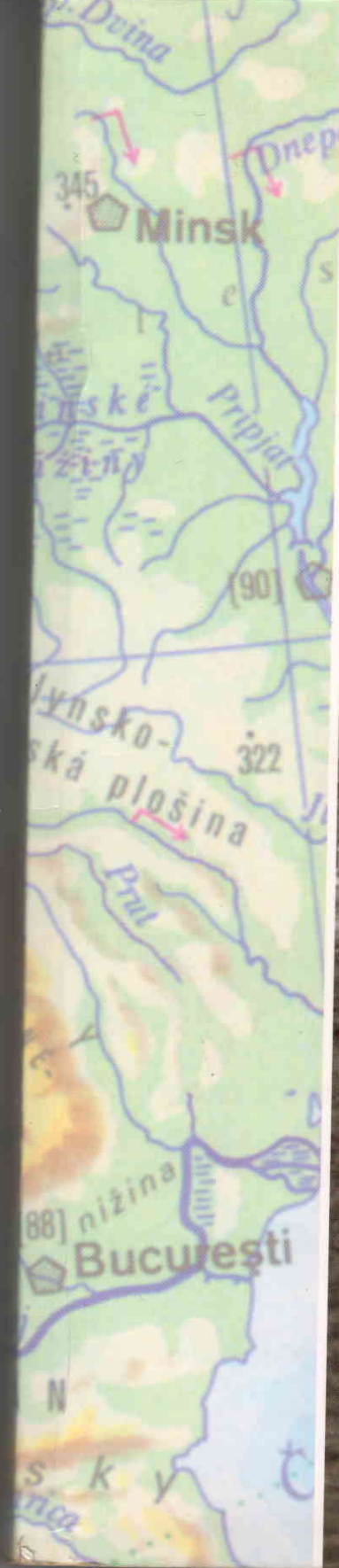

Peter Švorc
Ľubica Harbuľová
(ed.)

**Stredoeurópske národy
na križovatkách
novodobých dejín
1848-1918**

Zborník **Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848-1918**
vyšiel vďaka finančnej podpore týchto nadácií:

AKCIA RAKÚSKO-SLOVENSKÁ REPUBLIKA - SPOLUPRÁCA VO VEDE

A VZDELÁVANÍ (grantový projekt č. 24s17)

a NADÁCIA OTVORENEJ SPOLOČNOSTI (grantový projekt č. GH/154/98)

Zostavili: Doc. PhDr. Peter Švorc, CSc.
PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.

Recenzenti: PhDr. Milan Podrimavský, CSc. (Historický ústav SAV v Bratislave)
PhDr. Štefan Šutaj, CSc. (Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach)

© UNIVERSUM, Prešov 1999

ISBN 80-967753-2-4

Obsah

Úvod	9
Einleitung	11
K životnému jubileu historika Michala Daniláka	13
Výberová personálna bibliografia prof. PhDr. Michala Daniláka, CSc.	16
MICHAL DANILÁK: Národy strednej Európy na križovatkách novodobých dejín 1848/49-1918/19	19
HARALD HEPPNER: Der habsburgische Vielvölkerstaat - ein gescheitertes Experiment? / <i>Habsburský mnohonárodný štát - experiment, ktorý stroskotal?</i> /	30
ĽUDOVÍT HARAKSIM: Engelsova kritika malých slovanských národov monarchie v rokoch 1848-1849	44
MARIAN STOLARCZYK: Sprawa polska w 1848 roku / <i>Pol'ská otázka v r. 1848</i> /	52
LIBUŠA FRANKOVÁ: K aktivitám Slovákov v prvej polovici revolučného roka 1848	68
LADISLAV TAJTÁK: Revolučné roky 1848/1849 a 1918 v historickom oblúku a so zreteľom na východné Slovensko	76
DANIELA KODAJOVÁ: Slováci na slovanských zjazdoch - sny, realita a sklamanie slovenského rojčenia (1848, 1867, 1908, 1910)	87
RADOMÍR VLČEK: Ruský panlavizmus a česká spoločnosť v šesdesiatych letech 19. stoloť	97
TATIANA IVANTYŠYNOVÁ: Pravoslávie v rusko-českých vzťahoch v 60. - 70. rokoch 19. stor. (K histórii Kostola sv. Mikuláša v Prahe)	109
VOLODYMYR ZADOROŽNYJ: Деякі фрагменти з історії словацько-українських та чесько-українських наукових зв'язків (XIX - поч. XX ст.). / <i>Niektoré fragmenty z histórie slovensko-ukrajinských a česko-ukrajinských vedeckých stykov /v 19. a na začiatku 20. st./</i>	118
ROMAN HOLEC: Rakúsko-maďarské hospodárske vyrovnania a Slováci	123
GABRIELA DUDEKOVÁ: Zameranie uhorskej sociálnej politiky po roku 1867	133
NADEŽDA JURČIŠINOVÁ: Význam česko-slovenských porád v Luhačovicích pred 1. svetovou vojnou pre vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov	143
PETER MACHO: Štefánik a Kossuth ako symboly slovenského a maďarského nacionalizmu (Nacionálny mýtus versus integrácia a dezintegrácia v stredoeurópskom priestore)	152
PETER ŠVORC: Štátotvorné predstavy a snahy stredoeurópskych národov a realita po skončení prvej svetovej vojny (1918-1919)	161

SERGIJ TROJAN: Центральнo- і східноєвропейські народи в концепціях „Мітельєвропи“ початку XX століття. <i>/Stredo- a východoeurópske národy v koncepciách „Mitteleuropy“ na začiatku 20. st./</i>	182
VLADIMÍR GONĚC: Návrhy právnických expertů na reformu Předlitavska v letech 1916-1917	197
ĽUBICA HARBUĽOVÁ: Rusko a rok 1917. Ohlas februárových udalostí v Rusku v slovenskej dobovej tlači	208
LADISLAV HLADKÝ: Národněosvobozenecké snahy jihoslovanských národů a jejich vyústění na konci první světové války	216
IVAN HRANČAK: Виникнення нових держав у Європі в 1918 році та їх вплив на зміну міжнародних відносин. /Vznik nových štátov v Európe v r. 1918 a ich vplyv na zmenu medzinárodných vzťahov/	226
BOHUMILA FERENČUHOVÁ: Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919	236
JINDŘICH DEJMEK: Velká Británie a nové uspořádání střední Evropy 1918-1919 (Přehled hlavních problémů a tendencí)	252
RÓBERT IŠTOK: Geopolitická situácia v strednej Európe po skončení prvej svetovej vojny (1918-1920)	269
ALEXANDER SYČ: Версальская система и послевоенное устройство в центральной и восточной Европе (Национальный аспект). <i>/Versaillský systém a povojnové usporiadanie v strednej a východnej Európe. (Národnostný aspekt)/</i>	275
JÁN MOJDIS: Misia Fuciena Dominoisa v Československu v roku 1919	285
STANISLAV KONEČNÝ: Rusíni na Slovensku a rozpad Rakúsko-Uhorska	290
IGOR LICHTej: Роль Т. Г. Масарика і Г. Жатковича в урегулюванні державно-правового статусу Підкарпатської Русі (1918–1919). <i>/Úloha T. G. Masaryka a G. Žatkoviča vo vytvorení štátoprávneho postavenia Podkarpatskej Rusi (1918-1919)/</i>	300
MILAN OLEJNÍK: Postoj spišských Němců k rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR	309
MICHAL MURCKO: Utváranie severných hraníc Slovenska na Spiši a územie okresu Stará Ľubovňa	316
SOŇA GABZDILOVÁ: Problémy a východiská vzdelávacieho procesu nemeckej menšiny na Slovensku v období rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR	323
DARINA VASILOVÁ: Kolégium v Prešove a významné medzníky novodobých dejín (1917-1919)	330

MARIANNA KĽAP: Утворення Чехословаччини в 1918 році і його вплив на формування нової системи освіти на Закарпатській Україні. <i>/Vznik Československa v r. 1918 a jeho vplyv na formovanie nového systému osvety na Zakarpatskej Ukrajine/</i>	339
PAVOL MATULA: Českí stredoškolskí profesori na Slovensku v rokoch 1918/1919	346
MICHAL LUKEŠ: K úloze Propagační kanceláře slovenského území 1919-1921	353
MOJMÍR STAŠKO: Začiatočná fáza riešenia agrárnej otázky na Slovensku v prvých rokoch existencie ČSR	359
Menný register	371
O autoroch	380

Роль Т. Г. Масарика і Г. Жатковича в урегулюванні державно-правового статусу Підкарпатської Русі (1918–1919)

Igor Lixтей

Уперше зацікавленість Т. Масарика Угорською Руссю проявляється під час наступу російських військ у Галичині наприкінці 1914 – початку 1915 років. Саме тоді він почав усвідомлювати геополітичну роль руської території на південь від Карпат у Центральній та Східній Європі. Протягом 1916–1917 років у ході переговорів Т. Масарика з югославськими та румунськими емігрантськими колами русинська проблема надриває знову. Проте серйозно замислюватися над нею майбутній чехословацький президент став тільки після лютневої революції в Росії, про що й написав російському міністру закордонних справ П. Мілюкову.¹

На політичних перипетіях, пов'язаних зі значенням Угорської Русі для повосенної Європи, Т. Масарик акцентує й у своїх „Споминах“. „Рахуючись із самого початку з розчленуванням Австрії та Угорщини,“ пише він, „я не забував про малоруську територію в Угорщині та її долю після розпаду Угорщини. Важливість краю кожному зрозуміла: він знаходиться по сусідству з іншою територією малоруського народу, з румунами, й нами (словаками; на малоруські частини Словаччини словацькі письменники давно звернули увагу). Поки Росія перемала, потрібно було рахуватися з тим, чи буде вона претендувати на Підкарпатську Русь, особливо, коли відразу ж окупувала Східну Галичину. Однак Росія в той час замислювалася над можливістю мадяр виступити проти Австрії, а тому в цьому питанні не мала визначеного плану... Союзники не бажали, щоб росіяни перейшли на південний бік Карпат... Поразка Росії уможливила приєднання Карпатської Русі до нашої республіки“.² Ці слова з книги „Споминів“ Т. Масарика наведені тут у трохи задовгій цитаті лише тому, що вони в узагальнюючому вигляді чітко розкривають геополітичний аспект включення Закарпаття до складу Чехословаччини.

Упродовж травня 1917 – березня 1918 р. Т. Масарик перебував у Росії й тричі приїздив на Україну, зокрема, до Києва. В цілому тут він провів більш ніж чотири місяці.³ Серед багатьох проблем, які Т. Масарик прагнув з'ясувати з українськими політиками,

- 1 ПОП, І. - ГАЛАС, В. - КЕРЕЦМАН, Н. - ПАЛІНЧАК, М.: „Політичні діти“ Т. Г. Масарика і проблема Підкарпатської Русі на завершеному етапі першої світової війни та в період Паризької мирної конференції. Карпатський край. Липень-грудень 1994, № 7-12., Річник 4-й., с. 34.
- 2 MASARYK, Tomáš G.: Světová revoluce. Za války a ve válce (1914–1918). Vzpomíná a uvažuje. Praha 1933, s. 293.
- 3 ЄВСЄЄНКО, І. В.: З історії становлення українсько-чехословацьких відносин. Т. Г. Масарик і нова Європа. Матеріали Першої українсько-чехословацької науково-теоретичної конференції „Масариківські читання“ (м. Київ, 7-8 квітня 1998 р.) /Відповід. редактор С.В. Віднянський, Київ 1998, с. 46.

було й питання про Підкарпатську Русь. Згодом він писав: „Левна річ, спочатку це було тільки заповітним бажанням; але я хотів обговорити план у Росії і надто в Україні, позаяк українські лідери неодноразово обмірковували зі мною майбутнє всіх малоруських земель за межами Росії. Вони не заперечували проти приєднання Підкарпатської Русі до нас“.⁴ Але повідомлення про українську точку зору фіксується тільки в книзі спогадів Т. Масарика. Ні українські тогочасні діячі (Д. Дорошенко, П. Христюк, А. Марголін, І. Мазепа, В. Петрів, В. Винниченко), ні історик О. І. Бочковський у своєму докладному звіті про поїздку Т. Масарика до Києва⁵ про цю подію не згадують. Сучасні дослідники відзначають загадковість замовчування наведеного факту і роблять висновок, що це зроблено навмисно. Адже під час переговорів з Т. Масариком Центральна Рада домагалася тільки автономії України в складі Росії, тому претензії на території за Карпатами були б нелогічними. До того ж українські політики відчували гостру потребу у військовій підтримці чеського легіону, розташованого тоді в Україні.⁶

Основні події щодо державно-правового статусу Угорської Русі розгорнулися восени 1918 р. в Америці. Суб'єктивним фактором прискорення цього процесу стала поява в керівництві Американської народної ради угро-русинів (АНРУР) молодого ініціативного адвоката фірми „Дженерал моторс“ Григорія Жатковича. У жовтні 1918 р. він зустрівся з президентом США В. Вільсоном і вручив йому розроблений власноручно проект меморандуму щодо політичного самовизначення підкарпатської спільноти. Ознайомившись із цим документом, В. Вільсон вважав нереальним пункт про визнання русинів окремим, повністю незалежним народом. Він також відкинув варіант автономії у складі Угорщини. Американський президент порадив приєднатися до якоїсь слов'янської держави і вступити до середньоевропейського демократичного союзу.⁷ Останній об'єднував здебільшого політиків Центральної та Південно-Східної Європи, що представляли 11 національностей і зібралися 23–26 жовтня у Філадельфії на конференції. Тут вони ухвалили „Декларацію спільних намірів незалежних центральноєвропейських націй“. Від імені угро-русинів, які також прилучилися до союзу, цей документ підписав Г. Жаткович.

У Філадельфії Г. Жаткович уперше зустрівся з Т. Масариком і обговорив проблему приєднання Угорської Русі до Чехословаччини. В разі позитивного вирішення питання, запевняв Г. Жатковича Т. Масарик, русини матимуть автономну територію.⁹ Як видно

4 MASARYK, Tomáš G.: Světová revoluce. Za války a ve válce (1914–1918), s. 293.

5 БОЧКОВСЬКИЙ, О. І.: Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання. (Спроба характеристики та інтерпретації). Подєбради 1920, с. 135–153.

6 МАГОЧІЙ, П. Р.: Формування національної самосвідомості і Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород 1994, с. 217; ПОП, І. - ГАЛАС, В. - КЕРЕЦМАН, Н. - ПАЛІНЧАК, М.: „Політичні діти“, с. 34.

7 МАГОЧІЙ, П. Р.: Формування національної самосвідомості і Підкарпатська Русь (1848–1948), с. 55.

8 ВАНАТ, Іван: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Том 1. (1918–1938). Видання друге. Братіслава - Пряшів 1990, с. 44–45.

9 ŠVORC, Peter: Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR. Česko-slovenská historická ročenka 1997. Brno 1987, s. 49.

з телеграми, датованої 28 жовтня 1818 р., майбутній чехословацький президент відразу поінформував про зміст розмови Е. Бенеша: „... Угро-русини тут пропонують федерацію з нашою державою. Якщо вдалося б приєднати до нас угро-русинів, то ми стали б сусідами Румунії...“¹⁰ Такої ж думки Т. Масарик продовжував дотримуватися й надалі. В листі до Е. Бенеша від 12 березня 1919 р. він знову наголошував: „... Русинсько (тобто Закарпаття – І. Л.) дуже важливе проти Польщі й для зв'язку з Румунією...“¹¹ Отже, у справі включення Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини Т. Масарика цікавив перш за все геополітичний аспект: безпосереднє сусідство з потенційним союзником Румунією. Це підтверджує і створення в 1920–21 роках Малої Антанти – військового та політичного блоку Чехословаччини, Румунії та Держави сербів, хорватів і словінців (Югославія).¹²

Відтак, 12 листопада 1918 р. в Скрантоні (штат Пенсільванія) відбувся з'їзд АНРУР, який остаточно визнав чехословацький варіант. Для надання рішення юридичної ваги було схвалено провести серед русинів Америки плебісцит. Він дав такі результати. Із 1102 поданих голосів 732 (67%) висловилися за прилучення Закарпаття до Чехословаччини, 310 (28%) – за возз'єднання з Україною, 27 (2%) – за повну незалежність, 10 – за приєднання до Росії, 9 – за перебування в складі Угорщини.¹³ Про наслідки плебісциту Г. Жаткович негайно сповістив представників чехословацького уряду в Празі й Парижі, а також держпарламент США. На цьому завершився американський етап у справі державно-правового визначення Угорської Русі.

Розпад Австро-Угорщини прискорив розвиток подій в самому краї. На території від Попраду до Ясіня йшов процес формування народних рад. З них найсхідніші, Мараморош-Сігетська і Хустська, у своїх програмних документах заявили про возз'єднання з Україною. Тих самих позицій дотримувалася й Карпатська Руська народна рада у Сваляві. В Ужгороді утвердилася угро-руська народна рада, що вимагала атономії в складі Угорщини. Цю ж програму висунула й народна рада Угорчі на півдні краю.¹⁴

Найшвидшу еволюцію пройшла Старолубовнянська народна рада, яка на зборах 8 листопада 1918 р. проголосила проукраїнську орієнтацію. Через кілька днів до її керівництва прийшла москвофільська група, що виступила за об'єднання з Росією і перенесла засідання ради у Пряшів. Але дуже скоро москвофіли зрозуміли, що російський варіант у зв'язку з більшовицькою революцією є безперспективним. І тоді вони, прийнявши рішення про злиття з Флоринською Руською радою Лемківщини,

10 Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. K vydání připravil Zdeněk Šolle. Část druhá. Dopisy. Praha 1994, s. 120–121. Українською мовою переклад листів, що стосується Закарпаття, здійснив Іван Поп. Див. ПОП, І.: Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т. Г. Масарика з Е. Бенешем під час Паризької мирної конференції. Карпатський край. Липень-грудень 1994, № 7–12., Річник 4-й., с. 37–39.

11 Тамже, с. 193.

12 Тамже.

13 Нариси історії Закарпаття. Том 2. (1918–1945). Ужгород 1995, с. 61.

14 ПОП, І. - ГАЛАС, В. - КЕРЕЦМАН, Н. - ПАЛІНЧАК, М.: „Політичні діти“, с. 35.

створили в Пряшеві Карпаторуську народну раду прочехословацького напрямку.¹⁵ Вона й стала головним проповідником приєднання Української Русі до Чехословаччини. Таку резолюцію було офіційно затверджено на засіданні Пряшівської ради 7 січня 1919 р. і передано її головою А. Бескидом празькому урядові. Останній у свою чергу направив А. Бескида на Паризьку мирну конференцію делегатом від русинів.¹⁶

На пропозицію Т. Масарика в якості представників від АНРУР у Париж приїхали Г. Жаткович та Ю. Гардош. Як тільки стала зрозумілою позиція мирної конференції з русинського питання,¹⁷ вони виїхали в Ужгород. Тут місія Г. Жатковича полягала в об'єднанні всіх руських рад на платформі приєднання до Чехословацької республіки. Цього вдалося досягнути 8 травня 1919 р., коли відбулося спільне засідання делегатів пряшівської, ужгородської та хустської народних рад. На ньому було створено Центральну Руську народну раду (ЦНРР). Її очолив А. Бескид, а Г. Жаткович став почесним головою. Новоутворена рада 16 травня 1919 р. схвалила укладений Г. Жатковичем проект державно-правового впорядкування Угорської Русі в складі Чехословаччини. Для вручення цього президентові Т. Масарику 23 травня 1919 р. до Праги прибула делегація ЦНРР у складі 112 чоловік. Під час переговорів глава чехословацької держави запевнив делегатів у справедливому розв'язанні всіх наболілих проблем, після чого вони повернулися додому.¹⁸ В Празі залишилися тільки Г. Жаткович, який, як сам зазначав у своїх спогадах, розробляв план організації управління „Руським штатом“.¹⁹

Отже, питання формування адміністративних органів влади на Закарпатті постало ще до підписання Сен-Жерменського договору, але тоді, коли празький уряд мав усі гарантії, як міжнародні, так і в самому краї, щодо приєднання цієї території до складу Чехословаччини. Перебуваючи в Празі, Г. Жаткович вручив Т. Масарику меморандум у формі власних „14 пунктів“. Вони містили основні засади організації і управління Угорської Русі. Головою адміністрації, вважав Г. Жаткович, мав стати губернатор. До його компетенції належало призначення секретарів або міністрів: внутрішніх справ, культури і шкіл, транспорту і пошти, фінансів, сільського господарства й лісової справи, праці, юстиції, а також міністра без портфелю і трьох жупанів. Пропонувалося поділити територію краю на 20 округів (дистриктів), кожний з яких делегуватиме одного представника до празького законодавчого органу і двох – до малого парламенту в Ужгороді. Останній прийматиме всі рішення, що стосуються місцевих справ.²⁰

15 ВАНАТ, Іван: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Том 1. (1918–1938). Видання друге, с. 59.

16 Ортоскоп. Державні змагання Прикарпатської України. Ужгород 1993, с. 50.

17 Про це докладно див. ЖУРАВСЬКИЙ–ГРАЄВСЬКИЙ, П.: Питання Прикарпатської Русі на Міровій конференції в Парижі. Зустрічі 1990., №1–2., с. 120–141. KOLÁŘ, F.: Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. Česko-slovenská historická ročenka 1997. Brno 1997, s. 61–69.

18 ВАНАТ, Іван: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Том 1. (1918–1938). Видання друге, с. 77–79.

19 ŽATKOVIČ, G. I.: Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, bývšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi. Homestead 1991, s. 15.

20 Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. K vydání připravil Zdeněk Šolle. Část druhá. Dopisy. Praha 1994, s. 313–315.

Згідно з концепцією Г. Жатковича, церква повинна бути відокремлена від держави. Банківську систему, на його думку, слід налагодити таким чином, щоб штат заснував Центральний банк і не дозволив відкривати приватні. Щодо правоохоронних установ, то Г. Жаткович виступав за створення найвищого краєвого суду із 7 суддів, який мав стати останньою апеляційною інстанцією у всіх цивільних справах. Розгляд конституційних питань передавався Вишій інституції у Празі. У своєму меморандумі Г. Жаткович намагався врегулювати й землеволодіння. Воно обмежувалося 350 арами (1 ар дорівнює 100м² – І. Л.) на одну особу. Крім того, Г. Жаткович пропонував проводити навчання в початкових класах місцевих шкіл русинською мовою, а також відстоював право членства краю в Лізі Націй.²¹

По суті „14 пунктів“ Г. Жатковича були чистим відбитком прав штату в американській федерації. Сподіваючись обійняти посаду губернатора Підкарпатської Русі як громадянин США, він навіть запропонував спеціальну присягу такого змісту: *„Я (прізвище) урочисто присягаю, що як губернатор буду сумлінно працювати на користь Русинського штату й Чехословацької республіки. Якби сталося так, що зі своїх офіційних повноважень я був би змушений прийняти рішення в інтересах штату й республіки, але які б шкодили інтересам Сполучених Штатів Америки, обіцяю, що я відразу подаю у відставку“*.²² Все це свідчить про те, наскільки сильно тиснула на Г. Жатковича американська модель державності. Він не міг збагнути, що політична система Центральної Європи будувалася з урахуванням глибоких етнократичних традицій того чи іншого регіону.²³ Певна річ, належало брати до уваги ще й повосенну руїну. Не випадково Т. Масарик у листі до Е. Бенеша від 14 липня 1919 р. писав: *„Посилаю Вам меморандум Др. Жатковича: бачите, які вони мають далекосяжні плани! Це політичні діти. Я б їм все це дав, але звідки на то взяти гроші? Фінансові труднощі будуть значні; край занедбаний, а тепер ще й сплюндрований“*.²⁴

Чехословацький президент добре усвідомлював усю складність ситуації й неодноразово акцентував на культурних та економічних негараздах Угорської Русі, на відсутності чиновників, учителів, а також патріотично настроєних священиків. На відміну від Г. Жатковича, Т. Масарик схвалював запровадження в школах та установах української мови. Але наголошував, що вона повинна бути створена письменниками – вихідцями з народу. Він побоювався лінгвістичного хаосу, проте вважав недоцільним перешкоджати русофільському напрямку як меншині. Разом з тим Т. Масарик звертав увагу Г. Жатковича й на політичне значення його батьківщини, на ті труднощі, що виникнуть внаслідок сусідства з Польщею, галицькими та румунськими українцями, угорцями.²⁵

21 Тамже, с. 315–317.

22 Тамже, с. 314.

23 ПОП, І. - ГАЛАС, В. - КЕРЕЦМАН, Н. - ПАЛІНЧАК, М.: „Політичні діти“, с. 36.

24 Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. K vydání připravil Zdeněk Šolle. Část druhá. Dopisy. Praha 1994, s. 312.

25 MASARYK, Tomáš G.: Světová revoluce. Za války a ve válce (1914–1918). Vzpomíná a uvažuje. Praha 1933, s. 295.

У липні 1919 р. у Празі відбулися наради між президентом Т. Масариком, міністром внутрішніх справ А. Швєглою і Г. Жатковичем. На них обговорювалися основні положення про встановлення русинсько-словацького кордону та формування структури адміністративного управління Підкарпатської Русі. Було домовлено, що цю функцію виконуватиме, призначена урядом, тимчасова п'ятичленна Директорія. Остання мала стати допоміжним органом військового командування на чолі з французьким генералом Енноком. У серпні 1919 р. чехословацький уряд призначив Г. Жатковича главою Директорії.²⁶ Прагматик за мисленням, він сподівався, й відзначав це у листі до членів ЦНРП, що влада Директорії поширюватиметься на ті території, котрими не управляли центральні міністерства.²⁷

Але цього не сталося. Празька влада прислала на Закарпаття свого чиновника Я. Брейху, якому не було навіть надано особливого титулування в розумінні характеру його посади. Він називався адміністратором і в службовому відношенні підпорядковувався безпосередньо Міністерству внутрішніх справ. Наприкінці липня Я. Брейха приїхав до Ужгорода і, згідно з рішенням міністерства внутрішніх справ від 1 серпня 1919 р., почав формування структури державного управління на Закарпатті.²⁸ Проте, з 1 жовтня 1919 р. вся повнота влади в провінції перейшла до Командуючого генерала Карпатської Русі Еннок. Вважалося, що ситуація в краї нестабільна й провідною силою може бути тільки військове керівництво.²⁹ Через невизначеність повноважень Я. Брейхи, між останнім і генералом Енноком виникали суперечки. Тому розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 8 жовтня 1919 р. було визначено межі компетенції Я. Брейхи і поставлено завдання щодо організації Цивільного управління. При цьому наголошувалося, що територія краю перебуває під владою військових і головним представником влади є генерал Еннок.³⁰

Разом з Я. Брейхою на Закарпаття прибувають перші чехословацькі чиновники, щоб разом із свідомими русинами перебрати від угорських урядовців, частина яких покинула край, а більшість відмовилась скласти присягу новій владі, справу формування адміністрації. Нестача компетентних осіб, на місце яких у багатьох випадках призначалися військовослужбовці, підозрілість із боку угорського населення, продовольча криза, поганий поштовий та телеграфний зв'язок із Прагою та місцевими районами, окупація румунськими військами (аж до липня 1920 р.) частини Закарпаття створювало певні труднощі для нормального функціонування органів державної влади.³¹

Незважаючи на ці обставини, вже в 1919 р. при Цивільному управлінні почав працювати ряд відділів – рефератів: політичний, шкільний, охорони здоров'я, судовий

26 ŽATKOVIČ, G. I.: Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi, s. 19–23.

27 Тамже, с. 23.

28 ВАНАТ, Іван: Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Том 1. (1918–1938). Видання друке, с. 89.

29 Státní ústřední archiv v Praze. Prezídium ministerské rady (SUA. PMR). inv. č. 413, kart. 56.

30 Тамже, inv. č. 413, kart. 56.

31 Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). ф. 29., оп. 3., од. зб. 88., арк. 56.

та громадських робіт. Для контролю за їх діяльністю 15 жовтня при Міністерстві внутрішніх справ організовано спеціальний реферат з проблем Підкарпатської Русі, який проіснував до 9 грудня 1919 р. У рішенні про його ліквідацію відзначалося, що в інтересах цілеспрямованого поступу Підкарпатської Русі, всі питання необхідно вирішувати централізовано і відносини уряду з краєм повинні забезпечуватися через Президію Ради Міністрів. У зв'язку з цим при останній було створено особливе Підкарпатське відділення.³² Тим самим Президія Ради Міністрів взяла на себе політичне керівництво й формування цивільної адміністрації Закарпаття, що раніше знаходилося в компетенції Міністерства внутрішніх справ.

Тим часом Прага розробляла „Генеральний Статут про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі“. Главі Директорії Г. Жатковичу довелося докласти чимало зусиль для підготовки цього документу відповідно до статей Сен-Жерменського договору (10 вересня 1919 р.), про що свідчить хід подій, викладений ним в „Exposé“. Рішуче виступивши проти положень „Генерального Статуту“, сформульованих у жовтні 1919 р. А. Швеглю та Я. Брейхою, Г. Жаткович вручив президенту Т. Масарику свої поправки під назвою „Виправлення, зміни, додатки до пропонованого плану“. Після незначних власноручних зауважень Т. Масарика³³ проект Г. Жатковича схвалено і з незначними змінами в четвертій частині затверджено рішенням Ради міністрів від 7 листопада 1919 р. А вже 18 листопада 1919 р. генерал Еннок та адміністратор Я. Брейха проголосили „Генеральний Статут про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі“ в Ужгороді.³⁴

Його перша частина гарантувала виконання основних положень Сен-Жерменського договору щодо Закарпаття. За другою главою „Генерального Статуту“ встановлювалася демаркаційна лінія між словаками та русинами, згідно рішень Паризької мирної конференції. Далі, в першому параграфі третьої частини розглядуваного документу „Назва і мова“ зазначалося: „*Аж до юридичного визначення вибраним соймом буде вживатися назва Підкарпатська Русь, паралельно цьому може вживатися назва Русинсько*“. Відносно історичної назви „Підкарпатська Русь“, то в ній, як вважає історик М. М. Болдижар, „дійсно історичний характер має лише слово „Русь“. Що ж стосується слова „Підкарпатська“, то тут більше збережено географічний, а, можливо, й політичний (Закарпаття було під Карпатами, якщо дивитися з Праги), а не історичний принцип.“³⁵ Щодо мови для корінного населення Підкарпатської Русі, то в другому параграфі цієї частини відзначалося: „*В школах народна мова буде мовою навчання як і офіційною мовою взагалі*“. Відповідно до положень четвертого розділу „Генерального Статуту“, празький уряд мав право призначати тимчасових адміністратора та „русинську автономну директорію“. Остання розглядалася як дорадчий орган по законодавству і управлінню в усіх мовних, шкільних і релігійних справах, а також у питаннях місцевого самоврядування, у виборі та заміщенні чиновників та службовців владних структур.

32 SUA. PMR., inv. č. 413., kart. 56.

33 MASARYK, Tomáš G.: Cesta demokracie. Sv. I. Praha 1934, s. 466–469.

34 ŽATKOVIČ, G. I.: Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, bývšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi, s. 26–28.

35 БОЛДИЖАР, М.: Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород 1993, с. 45.

Розходження між адміністратором і директорією, в кінцевому рахунку, вирішувалися президентом республіки або його довіреною особою.³⁶

Отже, „Генеральний Статут“ виражав намагання празького уряду виконати свої зобов'язання по Сен-Жерменському мирному договору й надати автономію Підкарпатській Русі. В той же час, як основний атрибут автономного статусу – територія – не був визначений цим документом, а реальний хід подій (мається на увазі формування структури державного управління) з руки Праги трохи випередив настанови „Генерального Статуту“.

До складу Директорії, яку очолив Г. Жаткович, було призначено Ю. Брашайка, А. Волошина, Ю. Гаджегу, О. Торонського.³⁷ Метою своєї діяльності директорія передбачала *„... приготовить всі въ автономныхъ и общихъ дѣлахъ потребны законопроекты, ті собственному руському сойму предложить и перевести“*.³⁸ Члени директорії намагалися вирішувати питання як політичного, так і соціально-економічного характеру: здійснення автономії, встановлення кордонів, відміни коблени та роковини, впорядкування грошової системи, проведення земельної реформи, допомоги інвалідам та сиротам, покращення життєвого рівня народу.³⁹ Але функціонування Директорії було нічим іншим, як грою в радників. Більшість пропозицій її членів ніколи серйозно не сприймалися ні в Празі, ні в Цивільному управлінні в Ужгороді. В своєму листі Президії Міністерства внутрішніх справ від 29 листопада 1919 р. Я. Брейха писав, що *„нічого позитивного в діяльності Директорії не бачить. Вони нікого за собою не мають, народ прагнуть перетягнути на свій бік за наші гроші й вести його туди, куди будуть хотіти“*.⁴⁰

Змістом „Генерального Статуту“ підкарпатські політичні діячі залишилися вкрай незадоволеними, тому його було опротестовано від імені ЦРНР. Протириччя виникли також між Я. Брейхою й членами Директорії, які вимагали, щоб вона стала керівним органом. Свої претензії Директорія виклала в спеціальній декларації на ім'я президента Т. Масарика, проте її аргументи не були визнані.⁴¹ В знак протесту лідери Директорії подали у відставку.⁴² Цей крок виявився помилковим, але ним скористалася центральна влада й ліквідувала Директорію. Тим самим Директорія нічого не виграла, продемонструвавши тактичне невміння, невідповідність та незграбність дій своїх членів, що допомогло чехословацькій адміністрації позбавитися від неї.

Неврівноваженість відносин з провінційними політиками не стала на заваді Праги в проведенні широкомасштабних акцій, спрямованих на модернізацію економічного, політичного й культурного життя населення Підкарпатської Русі. Будучи переконаним гуманістом, Т. Масарик добре розумів, що побудувати життєздатне демократичне суспільство можна тільки при наявності економічно незалежного й високоосвіченого

36 ДАЗО. ф. 29., оп. 3., од. зб. 24., арк. 43–47.

37 ŠVORC, Peter: Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918–1920), s. 56.

38 ДАЗО. ф. 670., оп. 1., од. зб. 2., арк. 1–2.

39 Тамже, арк. 1–22.

40 SUA. PMV. inv. č. 14857, kart. 198.

41 Тамже, inv. č. 2329, kart. 198.

42 ДАЗО. ф. 29., оп. 1., од. зб. 8., арк. 42–43.

громадянина. Щодо Підкарпатської Русі, то тут чехословацький президент вважав за необхідне докласти всіх зусиль для проведення трьох основних реформ: земельної, освіти й охорони здоров'я. Проте події, пов'язані з їх здійсненням, виходять за межі нашого дослідження.

Die Rolle von T. G. Masaryk und G. Žatkovyč bei der Regelung des staatsrechtlichen Status von Karpatorußland

Zusammenfassung

Der Autor konzentriert sich in seinem Beitrag auf diejenigen Tätigkeitsbereiche von T. G. Masaryk und G. Žatkovyč, die mit der Regelung der staatsrechtlichen Stellung Karpatorußlands (Pidkarpats'ka Rus') in den Jahren 1918 - 1919 zusammenhängen. Es wird darauf hingewiesen, daß sich T. G. Masaryk der Bedeutung der Angliederung Karpatorußlands an die Tschechoslowakei bewußt war, v. a. was den geopolitischen Aspekt und die Nachbarschaft mit Rumänien betraf. Die Ansichten beider Politiker gingen jedoch in Fragen der inneren Organisation Karpatorußlands auseinander. Nach Žatkovyč sollte das Gebiet - analog der Verwaltung in den Vereinigten Staaten - volle Selbständigkeit erlangen und zum Bestandteil der tschechoslowakischen Föderation werden. T. G. Masaryk hielt dies in Bezug auf die komplizierten gesellschaftlich-politischen und sozial-ökonomischen Bedingungen der Region, die darüber hinaus über keine hochqualifizierten Fachkräfte verfügte, für unrealistisch. Auch wenn der Vertrag von St. Germain 1919 dem Gebiet das Selbstverwaltungsrecht einräumte, konnte nach Masaryk die Autonomie angesichts der höchst ungünstigen Bedingungen nicht ins Leben gerufen werden.

(Preklad M. P.)